

Piotr Kardys, *Wiślica po latach. Powracające tematy: domniemana misa chrzcielna, „pogański książe silny wielce”, palatia na Regii*, w: *Jedenaście wieków chrześcijaństwa w Polsce. Wymiar polityczny i historyczny*, red. R. Kubicki, A. Młynarczyk-Tomczyk, R. Dudała, Kraków 2021, s. 45–64.

 <https://doi.org/10.15633/9788374388214.03>

Piotr Kardys

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

WIŚLICA PO LATACH. POWRACAJĄCE TEMATY: DOMNIEMANA MISA CHRZCIELNA, „POGAŃSKI KSIĄŻĘ SILNY WIELCE”, PALATIA NA REGII

Wiślica pojawiła się w powszechnej świadomości amatorów historii i w nauczaniu historii na poziomie szkoły podstawowej i ponadpodstawowej w latach 50. XX wieku. Z kolei lata 60. to wręcz „zadomowienie” się problematyki „okołowiślickiej” w szerokim dyskursie dotyczącym kwestii chrystianizacji ziem polskich, i to zarówno na poziomie badań i spekulacji naukowych, jak też popularnym. Sytuacja taka trwała przez lata 70. Problematyka wiślicka przycichła nieco w latach 80., by z całą mocą odżyć w końcu lat 90. i na początku XXI wieku. Trzeba jednak zaakcentować, że wśród mediewistów, szczególnie zainteresowanych polskim wczesnym średniowieczem i archeologów, temat Wiślicy wywoływał zawsze żywe reakcje oraz kontrowersje. Ostatecznie publikacje z badań archeologicznych z początku XXI wieku rozwiały wcześniejsze wątpliwości, a w praktyce problem Wiślicy przestał być istotny w dyskursie naukowym skupionym wokół początków chrześcijaństwa

w Małopolsce, ale *casus* badań wiślickich wszedł na stałe do kanonu polskiej metodologii historii i archeologii¹.

Jednak zdecydowanie inaczej wygląda to do dzisiaj w popularnym wykładzie historii, w którym bardzo często powtarzane są błędne hipotezy sprzed kilkudziesięciu lat, bez względu na wyniki badań archeologicznych, architektonicznych i analizę źródeł pisanych. Z całą pewnością przyczynił się do nich Paweł Jasienica i poczytność jego książek (m.in. *Polska Piastów*), ale i publikacje osób związanych emocjonalnie z Kościołem i „wiślańską” wersją misji cyrylometodiańskiej, nierzadko świeckich, jak Karolina Lancokorońska². Trzeba też zaakcentować, że jednocześnie pojawiły się wyraźnie krytyczne głosy również ze środowiska historyków Kościoła, choćby Józefa Szymańskiego³.

Prace wykopaliskowe rozpoczęto w Wiślicy w końcu lat 40. XX wieku m.in. w związku z koniecznością odbudowania po II wojnie światowej polskiej szkoły archeologii średniowiecznej, a im bliżej było „tysiąclecia” państwa – co dla władz komunistycznych znaczyło coś zupełnie innego niż milenium chrztu Mieszka I – tym większy był ich zasięg oraz wydźwięk, choćby poprzez liczne konferencje i publikacje materiałów z badań⁴. Zaczęło

1 W prezentowanym szkicu ograniczono przypisy do niezbędnego minimum. Literatura związana z badaniami wiślickimi jest tak obszerna, że próba jej pełnego przytoczenia mija się z celem, jakim jest przypomnienie najbardziej kontrowersyjnych zagadnień. Więcej informacji znaleźć można w publikacjach wskazanych w przypisach, które zawierają pełną bibliografię.

2 Zob. K. Lancokorońska, *Studies on the Roman-Slavonic Rite in Poland*, „Orientale Christiana Analecta” 161 (1961), passim. Jeszcze dalej poszła Z. Wartołowska, *Wiślica – urbs famisissima in regno Lechitarum*, „Z Otchłani Wieków” 34 (1968) nr 3, s. 185, która chciała widzieć w zabudowie palatium na Regii w Wiślicy świadectwo ośrodka o charakterze stołecznym z IX, a nawet z VIII wieku (!), zniszczonego przez najazd morawskiego Świętopelka w latach 875–879; szerzej o roli Zofii Wartołowskiej w badaniach wiślickich i o jej hipotezach, zob. T. Rodzińska-Choraży, *Zespół architektoniczny na regii w Wiślicy. Próba analizy dostępnych danych*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 564; Z. Wartołowska, *Dzieje Wiślicy*, w: *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, red. S. K. Kozłowski, J. Kolendo, Warszawa 1993, s. 280–281.

3 Zob. J. Szymański, *Czy w Polsce istniał obrządek rzymsko-słowiański? Uwagi na marginesie książki K. Lancokorońskiej*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 6 (1963) nr 2, s. 41–57.

4 Wyniki publikowano w seriach wydawniczych: Sprawozdania Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem (dalej: ZBNPŚ) (Konferencje I–V, 1960–1966) i Rozprawy ZBNPŚ

się od stanowiska „Grodzisko” w Wiślicy w 1949 roku (Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, przejęte przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, od 1958 roku Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej, później Katedra Archeologii UW), następnie przyszedł czas na badania w najwyższym punkcie wyspy miejskiej, na tzw. Regii, wreszcie w centrum tzw. wyspy osadniczej, gdzie nastąpiły najbardziej spektakularne odkrycia i interpretacje⁵.

Etymologia nazwy miejscowości nie jest przedmiotem analizy w niniejszym szkicu, ale bez jej rozpatrzenia nie może być mowy o podjęciu próby przybliżenia *casusu* Wiślicy. August Bielowski⁶, Karol Potkański⁷, a za nim Stanisław Rospond⁸ uważali, że nazwa Wiślica pochodzi od Wisły i uznali, że gród znajdujący się w tej miejscowości był siedzibą pogańskiego księcia. Passus mówiący o nim, który miałby dotyczyć ósmej dekady IX wieku, znalazł się w *Żywocie św. Metodego*: „Był zaś w nim także dar proroczy, tak że spełniało się wiele przepowiedni jego, z których jedna lub dwie opowiemy. Książę pogański, silny bardzo, siedzący na Wiśle [*vz Vislěchv*], urągał wiele chrześcijanom i krzywdy im wyrządzał. Posławszy zaś do niego [kazał mu] powiedzieć [Metody]: Dobrze [będzie] dla ciebie, synu, ochrzcić się z własnej woli na swojej ziemi, abyś nie był przymusem ochrzczony w niewoli na ziemi cudzej; i będziesz mnie wspominał. Tak się też stało”⁹.

(t. 1–5, 1963–1970). Jedyne pełne opracowanie badań w kolegiacie wiślickiej: *Kolegiata wiślicka. Konferencja naukowa zamykająca badania wykopaliskowe*, red. A. Tomaszewski, Kielce 1965. Podsumowanie stanu badań, zob. *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybowski, Warszawa 1997.

- 5 Zob. A. Tomaszewski, *Badania wiślickie między przeszłością a przyszłością*, w: *Wiślica. Nowe badania*, dz. cyt., s. v–x; J. Gąssowski, *Archeologia Wiślicy. Hipotezy i kontrowersje*, w: *Wiślica. Nowe badania*, dz. cyt., s. 13–19. Ostatnie podsumowanie: T. Rodzińska-Chorąży, *Milenijne badania architektury średniowiecznej w Wiślicy: sukcesy, porażki, konsekwencje*, w: *W kręgu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67). Państwo–Kościół–nauka–popularyzacja*, red. A. Młynarczyk-Tomczyk, S. Orzechowski, Kielce 2017, s. 291–320.
- 6 Zob. A. Bielowski, *Legenda panońska*, Lwów 1864, s. 107 (Monumenta Poloniae Historica, 1).
- 7 Zob. K. Potkański, *Kraków przed Piastami*, Kraków 1898, s. 102–110, 144–151.
- 8 Zob. S. Rospond, *Wiślica – pierwotny gród Wiślan*, w: *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Wrocław 1968, s. 275.
- 9 T. Lehr-Splawiński, *Żywyoty Konstancy i Metodego*, Poznań 1959, s. 114–115.

Dowodem potwierdzającym takie rozumowanie miały być średniowieczne formy zapisu nazwy „Wiślica”¹⁰. Jednak wyniki analizy „Spominków Wiślickich” z przełomu XIV i XV wieku, z zapisami „Kroniki Wiślickiej” skłaniają do odrzucenia takiej interpretacji. Okazało się, że zapis w postaci *Visly* jest skrótem od *Vislycia*, *Vislyciensis*, *Vislicienses*¹¹. Inaczej próbowała rozwiązać ten problem Zofia Kozłowska. Uznała, że źródłem nazwy „Wiślica” mógł być fakt rozlewania się dolnej Nidy tak, iż wydawała się odnogą Wisły¹². Inne hipotezy mówiły, że nazwa ta oznaczała małą lub starą Wisłę.

Na obecnym etapie badań etymologia taka nie jest jednak przekonująca. O ile nie ulega wątpliwości, że u podstawy nazwy grodu, później miasta, leży nazwa Wisła, a przyrostkiem nazwotwórczym jest – „ica”, o tyle hipotezy o odnodze Wisły nie da się utrzymać wobec faktu archaicznej budowy językowej nazwy Nida. Należy ona do zestawu typowo prasłowiańskich nazw rzecznych¹³. Wobec powyższego, to nie nazwa cieklu wodnego opływającego gród wczesnośredniowieczny dała mu nazwę, ale wygląd tego cieklu – rozlewisko rzeczne, rozlane wody, duża woda, duża rzeka¹⁴.

Możliwe też, że rozwiązanie tkwi w studium Józefa Widajewicza. Analizując zasięg osadnictwa Wiślan i zestawiając nazwy pochodne od Wisły na obszarze Małopolski, doszedł on do przekonania, że Wiślica położona była na rubieżach terytorium szczepowego Wiślan, co zgadzałoby się z wynikami analiz źródeł historycznych pisanych, archeologicznych

10 Zob. S. Zakrzewski, *Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju, czyli tzw. Geograf Bawarski*, Lwów 1917, s. 66; T. Lehr-Spławiński, *Misja słowiańska św. Metodego a Polska*, Warszawa 1954, s. 183; J. Otrębski, *Kirchenslawisches „vъ Vislěchъ”*, w: *Symbolae linguisticae in honorem*, red. G. Kuryłowicz, Warszawa 1965, s. 223–226.

11 Szerzej na temat rozważań etymologicznych zob. w pracy P. Kardyś, *Wiślica w średniowieczu i w okresie wczesnonowożytnym. Studia z dziejów miasta*, Kielce 2006, s. 23–24.

12 Zob. Z. Kozłowska-Budkowa, *Szkice i materiały z dziejów Wiślicy*, w: *Studia związane z badaniami wiślickimi*, red. W. Antoniewicz P. Biegański, Warszawa 1967, s. 11 (Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem, t. 5).

13 Zob. K. Rymut, *Wiślica*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, cz. 2, Wrocław 1980, s. 491; Z. Gołąb, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków 2004, s. 224–228.

14 Zob. J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, s. 266; T. Lalik, *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu. Prowincja, księstwo, województwo*, w: *Studia sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego*, red. T. Wąsowicz i J. Pazdur, Warszawa 1967, s. 45–46.

i architektonicznych, wskazujących wzgórze wawelskie jako prawdopodobne centrum państwa Wiślan¹⁵. Tę peryferyjność w stosunku do dwóch małopolskich *sedes regni principales* – Krakowa i Sandomierza – wielokrotnie można dostrzec, analizując materiał źródłowy oraz dzieje polityczne Polski wczesnośredniowiecznej.

Mimo wskazanych wyżej wątpliwości w zakresie etymologii nazwy „Wiślica” zwolennicy jej stołecznej roli w okresie plemiennym i u początków państwa polskiego nadinterpretowali wyniki prac archeologicznych, prowadzonych początkowo na grodzisku w łąkach, a następnie na terenie średniowiecznego miasta. Rozpoczynając w 1949 roku prace na stanowisku „Grodzisko” (o powierzchni około 2 ha), usytuowanym na gipsowej wyspie w dolinie zalewowej rzeki Nidy, liczone na potwierdzenie domysłu, że wyeksponowane w terenie wzniesienie zawiera relikty założenia grodowego z okresu przedpiastowskiego. Wyniki skłaniały raczej do porzucenia teorii o grodzie – siedzibie księcia Wiślan. Badania weryfikacyjne z roku 1980 i następne, z lat 1996–1998, przyniosły nową chronologię poszczególnych konstrukcji. Okazało się, że pierwszą fazę stanowi nasyp ziemny z tzw. suchym murem (x wiek), drugą – konstrukcja przekładkowa, powstała najprawdopodobniej po osunięciu się suchego muru (xi wiek), a trzecią – znacznie późniejszy mur na zaprawie wapienno-piaskowej. Dla historyka najważniejszy jest fakt, iż początki funkcjonowania grodu można hipotetycznie datować nie wcześniej, jak na x stulecie, a najpewniej na przełom x/xi wieku. Jednocześnie należy z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że nie był on siedzibą książęcą. Wskazuje na to zabudowa majdanu, na którym w obu pierwszych fazach funkcjonowało kilkanaście półziemianek o konstrukcji plecionkowej bądź zrębowej. Jednocześnie – jak wynika z badań archeologów i historyków – jest oczywiste, że gród odgrywał rolę strategiczną przy przeprawie przez rozlewiska Nidy. Zlokalizowany w jej przewężeniu był typowym przykładem ówczesnego skupiska osadniczego w pasie Niżu Polskiego, o naturalnych walorach obronnych (rozlewiska,

---

15 Zob. J. Widajewicz, *Państwo Wiślan*, Kraków 1947, s. 30–49. Podobnie A. Gieysztor, *Geneza państwa polskiego w świetle najnowszych badań*, „Kwartalnik Historyczny” 61(1954) z. 1, s. 125.

brody) i dobrych warunkach dla rozwoju rolnictwa oraz hodowli¹⁶. Należy zaakcentować, iż brak w rejonie grodziska materiałów archeologicznych z fazy plemiennej¹⁷.

Drugim, wzbudzającym emocje badawcze, stanowiskiem archeologicznym w Wiślicy, na którym prowadzono prace i szukano potwierdzenia istnienia siedziby książęcej, jest najwyższy punkt wyspy miejskiej, zapisany przez Jana Długosza jako „Regia”¹⁸. Odkryto na tym wyniesieniu relikty dwóch budowli podłużnych i dwóch centralnych, określanych w literaturze jako palatia, z towarzyszącymi im rotundami (9,8 × 28 m plus rotunda z konchami o średnicy 12 m; 12 × 26 m plus rotunda 9,8 m z apsydą o promieniu 4 m). Zespół tych budowli miał stanowić element architektoniczny wchodzący w skład dwuczłonowego grodu (140 m × 100 m, 60 m × 50 m) otoczonego fosą, a jego kres miał przypaść na drugą połowę IX wieku (czyli wspomniany najazd wielkomorawskiego Świętopełka z lat 875–879)¹⁹. Od początku kontrowersje wzbudzała chronologia kamiennych budowli i rekonstrukcja ich przestrzennego rozplanowania. Jako przykład mogą posłużyć domysły o funkcjonowaniu w tym miejscu siedziby biskupa obrządku słowiańskiego lub zgromadzenia klasztornego mnichów w tymże obrządku²⁰. Obiekty na „Regii” datowano początkowo na okres od końca IX do końca XI wieku. Ostateczne wyjaśnienie chronologii budowli kamiennych zawdzięczamy badaniom z lat 90. i początku XXI wieku. Stwierdzono, że istniał tu podwojony

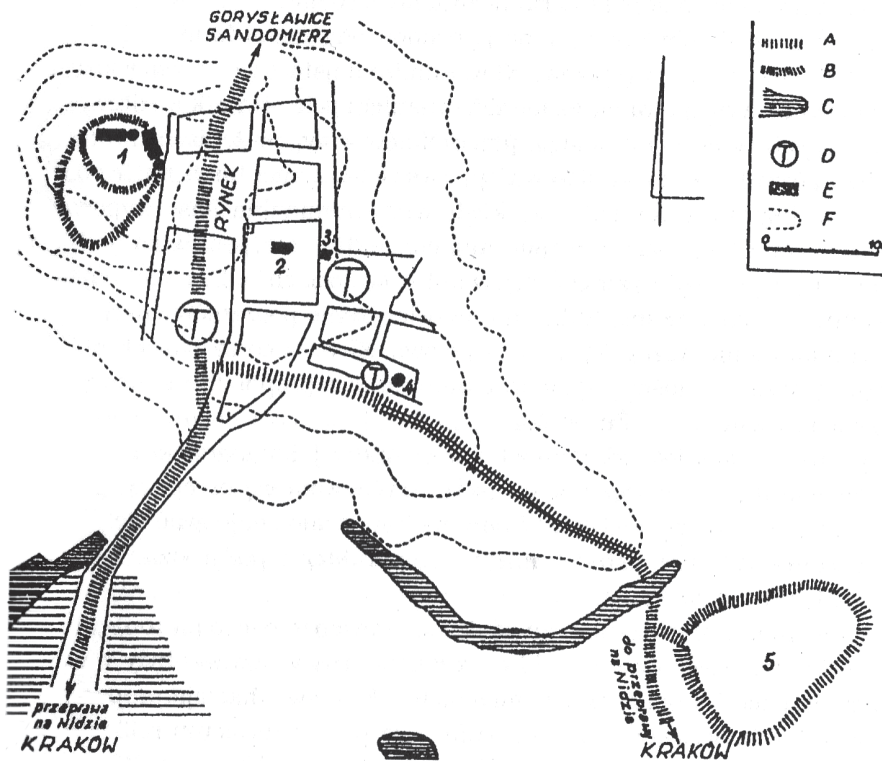
16 Omówienie wyników badań: P. Kardys, *Wiślica w średniowieczu i w okresie wczesnonowoczesnym. Studia z dziejów miasta Wiślica*, s. 25–29 (tam obszerna literatura przedmiotu wraz z jej omówieniem).

17 Zob. W. Gliński, *Wiślica plemienna czy wczesnopaństwowa*, w: *Civitates Principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej, Katalog wystawy*, Gniezno 1998, s. 77–81; W. Gliński, J. Koj, *Z nowszych badań nad wczesnośredniowieczną Wiślicą*, „*Silvia Antiqua*” 40 (1999), s. 141–144.

18 Zob. J. Długosi, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 1, w: *Opera Omnia*, t. 7, ed. A. Przeździecki, Cracoviae 1863, s. 404.

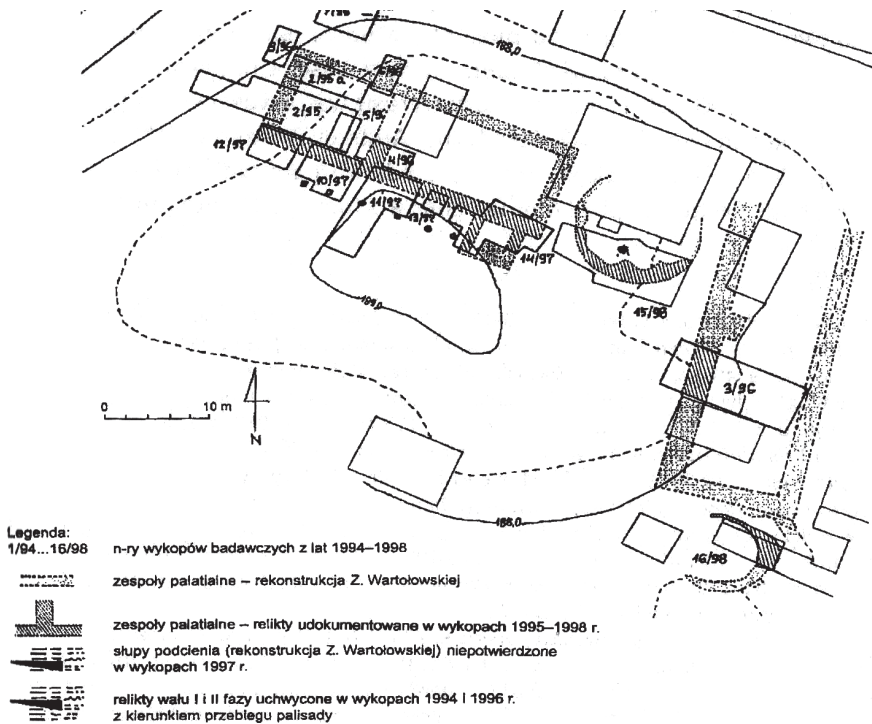
19 Zob. Z. Wartołowska, *Wiślica – urbs famosissima in regno Lechitarum*, dz. cyt., s. 184–187; Z. Wartołowska, *Dzieje*, dz. cyt., s. 280–281; W. Antoniewicz, *Znaczenie odkryć w Wiślicy*, „*Silesia Antiqua*” 10 (1968), s. 105–115.

20 Zob. K. Lanckorońska, *Studies on the Roman-Slavonic Rite in Poland*, dz. cyt., s. 43, 167–170; R. Jamka, *Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych*, cz. 2, Warszawa 1973, s. 110.

Ilustracja 1. Wiślica, tzw. wyspa miejska i jej najbliższe otoczenie we wczesnym średniowieczu na tle współczesnej sieci ulic

Źródło: J. Leśny, *Wiślica*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, cz. 2, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław 1977, s. 492: A – wczesnośredniowieczna sieć drożna; B – umocnienia obronne (rekonstrukcja wałów obronnych założeń grodowych); C – starorzeczna Nidy; D – domniemane miejsca targowe; 1 – gród „in Regia” i rekonstrukcja założeń palatjalnych; 2 – kolegiata gotycka i relikty dwóch wcześniejszych kościołów romańskich; 3 – kościół św. Mikołaja z reliktyami tzw. misy chrzcielnej; 5 – grodzisko w łąkach, tzw. wyspa grodziskowa.

Ilustracja 2. Wiślica, stanowiska „Regia”, plan sytuacyjny wykopów badawczych z lat 1994–1998

Źródło: W. Gliński, *Zespół pałacjalny w Wiślicy w świetle badań archeologicznych*, w: *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego*, red. A. Buko i Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 261.

układ sakralno-pałacowy, różniący się swoją formą od obiektów z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Przemyśla. Budowę zespołu palatiiów z rotundami datuje się obecnie nie wcześniej niż na pierwszą połowę XI wieku, brak materiału z fazy plemiennej. Początek zaś funkcjonowania grodu, na którym je wzniesiono, badacze określają na przełom X i XI stulecia, z naciskiem na XI wiek. Gród otoczony fosą i wałem ziemnym mógł być siedzibą książęcą, przy czym materiał ceramiczny pozyskany w trakcie prac z tzw. palatium pierwszego sugeruje jego funkcjonowanie nie wcześniej niż w końcu XI wieku. W Wiślicy znajduje się zatem tzw. druga grupa rezydencji wczesnopiastowskich (do pierwszej zalicza się: Kraków, Gniezno, Poznań, Wrocław, Płock, Sandomierz), o charakterze zespołów pałacowo sakralnych, wznoszonych w obrębie grodów, posiadających istotne znaczenie w organizacji terytorialnej państwa piastowskiego (Ostrów Lednicki, Przemyśl, Giecz, Łekno, Cieszyn, Tum pod Łęczycą). Wiślicki zespół jest swego rodzaju fenomenem – ze względu na podwojony układ, dwa założenia sakralno-pałacowe i dwie świątynie centralne²¹. Korzystny okres dla tego typu inwestycji nastąpił w XII wieku – wraz z rozbięciem dzielnicowym²². Wiślica stała się wówczas na jakiś czas stolicą księstwa wiślickiego, gdzie przez kilka lat rezydował na pewno dwór Kazimierza Sprawiedliwego i jego żony Heleny, (lata 1166–1173), a zapewne też wcześniej Henryka Sandomierskiego, który właśnie na Ponidziu skoncentrował swoją działalność fundacyjną²³. Obecnie nie można odrzucić próby datowania tych obiektów nawet na zaawansowany wiek XII.

Zasadnicze pozostaje pytanie o zdecydowanie późniejszą chronologię, aniżeli w przypadku podobnych odkryć w Gieczu, Przemyślu, Ostrowie Lednickim, Tumie, które datowane są na schyłek X i pierwszą połowę XI wieku.

21 Zob. T. Rodzińska-Chorąży, *Zespół architektoniczny na regii w Wiślicy. Próba analizy dostępnych danych*, s. 564–569.

22 Należy w tym miejscu podkreślić, iż wyniki badań pozwalają dopuścić przesunięcie początków zabudowy palatinalnej na „Regii” nawet przed końcem rządów Bolesława Śmiałego lub tuż po jego ucieczce z kraju (kwestia znajdowanych na terenie Wiślicy monet emitowanych w okresie jego panowania czy tradycji związanej z konfiskatą miejscowego kościoła polskim władcom po zabójstwie św. Stanisława), szerzej zob. P. Kardyś, *Wiślica*, dz. cyt., s. 63–67.

23 Zob. P. Kardyś, *Wiślica*, dz. cyt., s. 69–73.

Dlaczego zdecydowano się wznosić tak archaiczne już wówczas formy architektury? Natomiast to, co nie ulega wątpliwości, to fakt, że wiślicki zespół rezydencjonalny nawiązuje ideowo do tradycji nadreńskich wzorców karo-lińsko-ottońskich, ottońsko-salickich lub pfalzów Ludolfingów²⁴.

Trzecim, niezwykle ważnym stanowiskiem archeologicznym, wzbudzającym jeszcze większe emocje, są relikty domniemanego kościoła św. Mikołaja z tzw. „misą” gipsową lub chrzcielną. Zlokalizowane w centrum wyspy miejskiej, na wschód od późniejszego rynku lokacyjnego z czasów Kazimierza Wielkiego, w pobliżu kolegiaty gotyckiej, posłużyły do rozpoczęcia dyskusji na temat ich chronologii i funkcji. Interpretacja, jakoby było to najstarsze w Polsce miejsce chrztu, jeszcze w obrządku słowiańskim (czytaj: cyrylometodiańskim), od początku wzbudziła sprzeciw. Przede wszystkim materiał, z którego została wykonana tzw. misa chrzcielna: grudy i kamienie gipsowe wymieszane z ziemią (wszystkie prawdopodobne baptysteria wykonano z kamieni łączonych zaprawą murarską, stanowiącą wklęsłą powierzchnię, miały one wylewkę na podkładzie z tłucznia kamiennego, zejście schodkowe, regularny owalny kształt, znajdowały się wewnątrz kościołów). W przypadku Wiślicy wejście do takiego „baptysterium” byłoby praktycznie niemożliwe, ze względu na śliskość materiału – jak wejść i wyjść po namokniętej gipsowej powierzchni? – ponadto misa wiślicka przepuszcza wodę, jest wykonana z grudek miejscowego kamienia gipsowego pomieszanego z ziemią i bez zaprawy! Wątpliwości budzą wreszcie jej prymitywizm wykonania i lokalizacja, które skłaniają do zadania pytania: jak coś o tak symbolicznym i sakralnym charakterze mogłoby zostać zniszczone fundamentem budowanego kościoła?²⁵

Analiza szerokiego spektrum europejskiego pozwala dostrzec w kolistych strukturach – znajdujących na terenie kościołów romańskich lub tuż obok

24 Zob. K. Żurowska, *Studia nad architekturą wczesnopiastowską*, Warszawa–Kraków 1983 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki, 17), s. 71–102; A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2006, s. 254–257; Z. Pianański, „*Sedes regni principales*”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim, Kraków 1994, s. 185–196; L. Kajzer, *Zamki i społeczeństwo*, Łódź 1993, s. 57–58.

25 Starszą literaturę zestawia *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, red. M. Walicki, t. 2, Warszawa 1971, s. 775–776.

nich – urządzenia do mieszania zaprawy murarskiej²⁶. Późniejsze badania podważyły ostatecznie funkcję sakralną tzw. misy, a budowę sąsiadującego z nią kościoła św. Mikołaja przesunęły na okres nie wcześniejszy niż druga połowa XI wieku/schyłek wieku XI²⁷. Wskazywano na znane z terenu Wiślicy, zwłaszcza na „Regii”, zjawisko naturalnej genezy obiektu, tzw. misy krasowe. Inna interpretacja widzi w tym obiekcie urządzenie gospodarcze, np. do karmienia bądź pojenia zwierząt²⁸.

Dlatego też coraz częściej archeolodzy skłaniali się do stwierdzenia, iż całość została sztucznie wypreparowana z lokalnej gipsowej struktury²⁹ (owalne zagłębienie sięga do 37 cm w głąb i ma średnicę ok. 4 m), a występowanie takich owalnych form gipsowych stwierdzono na terenie Wiślicy. Byłoby to efektem potrzeby popularyzacji odkryć i zapotrzebowania władz oraz środowisk naukowych (fundusze, trwanie dalszych badań itp.) Ówczesny świadek eksploracji tego stanowiska, prof. Andrzej Tomaszewski, napisał po latach, że nieregularny kształt został obrobiony łopatą robotnika: „Stanowisko było eksplorowane niezgodnie z zasadami metodyki prac wykopaliskowych (...) w czasie plantowania zaczęła się pojawiać na ciemnym tle warstwy rędziny nieregularna, jaśniejsza plama gliny?, iłu?, zmieniająca kształt i powiększająca się w miarę obniżania poziomu wykopu. Podobnie wystąpiły nieopodal najpierw nieregularne pasma grudek skałki gipsowej, które w miarę plantowania ułożyły się w zarys nieregularnego łuku. W pierwszym przypadku chodzi o tzw. podium, którego pierwotna, górna powierzchnia był nieregularna, a obecna, płaska i pozioma, została jej nadana łopatą robotnika, podobnie jak ostrugane łopatą i «uregularnione»

26 Zob. T. Rodzińska-Chorąży, *Koliste struktury w Poznaniu i Wiślicy – misy chrzcielne czy urządzenia do mieszania zaprawy*, w: *Wiślica*, dz. cyt., s. 61–74; P. Urbańczyk, *Czy istnieją archeologiczne ślady masowych chrztów ludności wczesnopolskiej?*, „Kwartalnik Historyczny” 102 (1995) nr 1, s. 3–18; J. Kalaga, *Wiślicka „misa chrzcielna” w świetle źródeł archeologicznych*, w: *Wiślica*, dz. cyt., s. 82–85.

27 Zob. K. Żurowska, *Kościół św. Mikołaja w Wiślicy na tle romańskich jednonawowych budowli sakralnych*, w: *Wiślica*, dz. cyt., s. 57–60.

28 Zob. J. Kalaga, *Wiślicka „misa chrzcielna”*, dz. cyt., s. 82–85; J. Kalaga, W. Gliński, *Tak zwana misa chrzcielna w Wiślicy w świetle nowych badań archeologicznych*, w: *Kościół katolicki w Małopolsce w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce–Gdańsk 2001, s. 37–49.

29 Zob. A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, dz. cyt., s. 258.

krawędzie boczne. W drugim przypadku chodzi o «misę», której zarys zewnętrzny nigdy nie był płaską i poziomą krawędzią, jest ona bowiem też formą nadaną w czasie eksploracji. Również fakt, że powierzchnia podium i krawędź misy znajdują się na tym samym poziomie, jest wynikiem sposobu eksploracji. Poziom taki, jako poziom powierzchni terenu nigdy nie istniał. Po uzyskaniu czytelnego zarysu krawędzi misy eksplorowano jej wnętrze, w którym w miarę zagłębiania się w ciemnej warstwie rędziny coraz więcej przybywało grudek i grud gipsu. Eksplorację zatrzymano, gdy grudy gipsu zagaściły się, tworząc nieregularną, wklęsłą powierzchnię. Nie tylko więc krawędź, lecz również dno misy nie jest formą pierwotną, lecz wynikiem prac eksploracyjnych. Muszę więc stwierdzić, że mamy do czynienia z dwoma tworami, których forma, będąca podstawą wszelkich domysłów interpretacyjnych, nie jest pierwotna i nie odpowiada prawdzie. (...) Misy i podium nie należy uważać, za święte relikwie, choćby przez dziesięciolecia roztaczano nad nimi bluźniące rozumowi interpretacje³⁰.

Potwierdzeniem tego faktu są wyniki ostatnich badań weryfikacyjnych, które stwierdzają brak kontynuacji owej misy wewnątrz kościoła, a sam obiekt, jeśli istniał kiedykolwiek, to nie wcześniej niż w drugiej połowie XI wieku, wokół niego bowiem zlokalizowano relikty osady datowanej na tenże okres³¹.

Należy zatem powrócić do hipotezy, iż początki tego kościoła wiązały się z targiem. Lokalizacja w centrum wyspy miejskiej, na skrzyżowaniu przepraw, gdzie tworzył się ośrodek wczesnomiejski o charakterze podgrodzia, znajduje uzasadnienie zarówno w kontekście *patrocinium*, jak i najstarszej fazy otaczającego go cmentarza. Sam kościółek miał wymiary 5,85 m × 3,15 m z półkolistą apsydą, o archaicznej formie, z dobudowaną do niego kaplicą grobową. W historiografii wielokrotnie zwracano już uwagę na fenomen wezwania św. Mikołaja dla kościołów powiązanych z targami

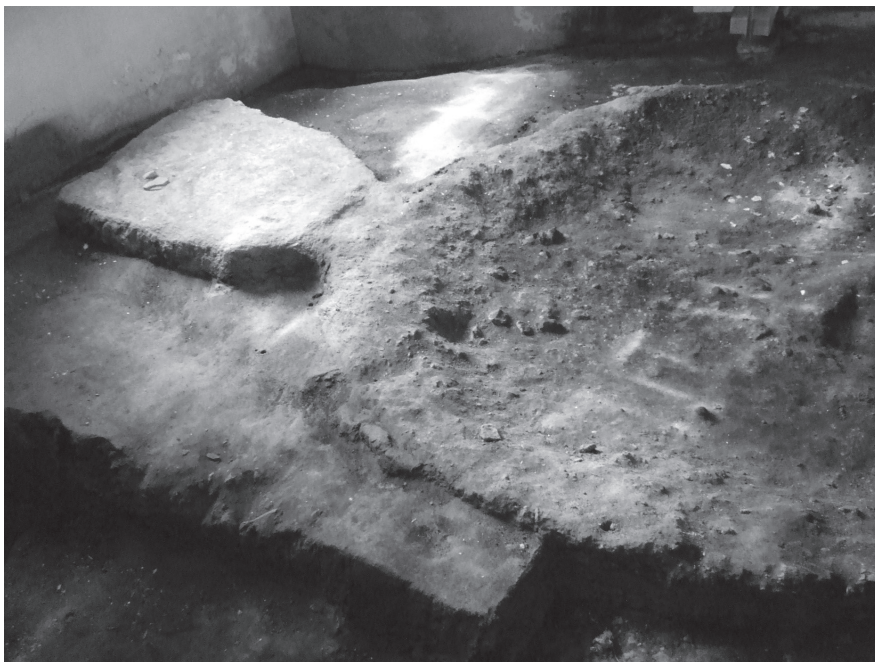
30 A. Tomaszewski, *Badania wiślickie między przeszłością a przyszłością*, dz. cyt., s. VII–VIII.

31 Zob. J. Kałaga, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo przy ul. Batalionów Chłopskich w Wiślicy*, „Światowid” 36 (1986), s. 131–174; A. Tyniec-Kępińska, *Uwagi na temat możliwości datowania śladów osadnictwa przy ul. Batalionów Chłopskich w Wiślicy*, w: *Wiślica*, dz. cyt., s. 55; J. Kałaga, *Przyczynek do sporu o Wiślicę*, „Z Otchłani Wieków” 48 (1981) z. 3, s. 143–145.

Ilustracja 3. Relikty tzw. misy chrzcielnej i kościoła św. Mikołaja

Fot. P. Kardys, stan obecny.

Ilustracja 4. Relikty tzw. misy chrzcielnej i podium

Fot. P. Kardyś, stan obecny.

i drogami. Istotną przesłanką dla podobnej funkcji w tym konkretnym przypadku jest fakt, iż przy szlaku handlowym biegnącym przez Wiślicę wezwanie takie nosiły jeszcze cztery kościoły: w Bejskach, Korczynie Starym, Solcu i Zborówku.

Rysuje się jeszcze jedna możliwość interpretowania tego *patrocinium*. Zwrócono uwagę na wczesnopiastowskie ośrodki rezydencjonalne – w Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu, Gieczu, Przemyślu, Sandomierzu i Wiślicy – w których wystąpiło to wezwanie, uchwytnie w źródłach z XI i XII wieku. Co ciekawe, wszystkie cechowała podobna lokalizacja, tzn. zawsze poza grodem lub palatium. Według ustaleń niemieckiej historiografii kult św. Mikołaja pojawił się w Niemczech w końcu X wieku i cieszył się zainteresowaniem dworu cesarskiego. Stanowił on przejaw ideologii władzy lub przynajmniej kojarzony był z polityczną sferą działania. W praktyce oznaczało to potrzebę fundowania kościołów mających takiego patrona w miejscowościach, w których monarcha często przebywał. Natomiast jego upowszechnienie wiąże się z translacją relikwii tego świętego do Bari w 1087 roku, co bardzo dobrze koreluje z analizą architektoniczną zachowanych relikwów, zakładającą początek ich funkcjonowania nie wcześniej niż pod koniec XI wieku³².

Reasumując, można stwierdzić, że tym, co wywołało burzliwą dyskusję w środowiskach historyków, historyków sztuki, architektury i archeologów, jest w pierwszym rzędzie kolistą strukturą związaną z relikwiami murowanego kościoła św. Mikołaja, w drugim zaś – zabudowa „Regii” w postaci relikwów architektury rezydencjonalnej. Obecnie oba zjawiska uzyskały już logiczne – poparte gruntowną retrospekcją dawniejszych wyników badań i współczesnych analiz porównawczych – rozwiązanie. I jako takie wytłumaczenie owo podawane jest w toku wykładów uniwersyteckich oraz w najnowszych naukowych opracowaniach dziejów Polski wczesnośredniowiecznej³³. Warto też podkreślić, że rozwiązanie owych „tajemnic” ani nie obniża rangi Wiślicy

32 Literatura wraz z jej omówieniem, zob. P. Kardyś, *Wiślica*, dz. cyt., s. 42–44.

33 Zob. S. Szczur, *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002, s. 27–30; A. Buko, *Archeologia*, dz. cyt., s. 251–260.

w historii państwa piastowskiego³⁴, ani nie podważa znaczenia oraz niezwyklej wartości jej romańskich zabytków i wkładu w epicką twórczość epoki³⁵.

ABSTRACT

Wiślica over the years. The supposed baptismal font, „the mighty pagan prince”, the palatia on the Regia – the vexed questions

In the 1950s, Wiślica was already an object of interest of history amateurs and was part of the curriculum of primary and secondary schools, while in the 1960s it became the obvious topic of both academic and popular discussions on spreading Christianity on the Polish land. The situation continued in the 1970s only to lose its intensity in the 1980s and revive again in the 1990s and the early 2000s. However, the issue of Wiślica, which sparked numerous controversies, has always been a part of heated discussions of medievalists and archaeologists whose interests concentrated on the early Middle Ages. Archaeological findings published in the early 2000s dispelled any doubts concerning Wiślica thus making it a minor issue in the academic discussion on the beginnings of Christianity in Małopolska. However, the Wiślica research has become an important factor in the methodology of Polish history and archaeology. Two issues, namely, the circular structure connected with the relics of the stone church of St. Nicolas and the relics of residential constructions on the Regia provoked a heated discussion among historians, art historians, architecture historians and archaeologists. However, a detailed retrospection of the earlier research

---

34 Zob. szerzej: P. Kardyś, *Wiślica*, dz. cyt., s. 23–134 (szczególnie rozdziały: *Rola Wiślicy jako rezydencji panującego ośrodka dóbr monarszych i powiatu sądowego oraz Lokacja i zabudowa miasta*).

35 *Sztuka polska*, t. 2, s. 775–776; Z. Śmiechowski, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 634–638; *Architektura romańska w Polsce. Bibliografia*, red. E. Świechowska i W. Mischke, Warszawa 2001, s. 139–144; A. Tomaszewski, *Kolegiata wiślicka. Badania w latach 1958–1963*, w: *Kolegiata wiślicka. Konferencja zamykająca badania wykopaliskowe*, Kielce 1965, s. 21–63; L. Kalinowski, *Speculum artis*, Warszawa 1989, s. 175–226; W. Zalewski, M. Stec, *Rytowana romańska posadzka w kolegiacie wiślickiej*, Kraków 1994 (Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie, 4); G. Labuda, *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*, Warszawa 1960, s. 245–298; P. Kardyś, *Legenda o Wiślawie Pięknym z Wiślicy – świadectwo małopolskiej epiki rycerskiej w świetle historiografii*, w: *Legendy świętokrzyskie*, red. K. Bracha, Kielce 2009, s. 261–280.

results and the contemporary comparative analysis have helped clarify these two issues. The results are included in university lectures and recent academic works on the history of Poland in the early Middle Ages. It must be noted that the latest conclusions do not, in any sense, diminish the role of Wiślica in the history of the Piast state or reduce the importance or value of its Romanesque monuments as well as the impact on the epic creativeness of the epoch.

BIBLIOGRAFIA

- Bielowski A., *Legenda panońska*, Lwów 1864 (Monumenta Poloniae Historica, 1).
- Johannis Dlugossi, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 1, w: *Opera Omnia*, ed. A. Przeździecki, t. 7, Cracoviae 1863.
- Antoniewicz W., *Znaczenie odkryć w Wiślicy*, „Silesia Antiqua” 10 (1968), s. 105–115.
- Architektura romańska w Polsce. Bibliografia*, red. E. Świechowska i W. Miśchke, Warszawa 2001.
- Buko A., *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2006.
- Gąssowski J., *Archeologia Wiślicy. Hipotezy i kontrowersje*, w: *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybkowski, Warszawa 1997, s. 13–19.
- Gieysztor A., *Geneza państwa polskiego w świetle nowszych badań*, „Kwartalnik Historyczny” 61 (1954) z. 1, s. 103–136.
- Gliński W., *Zespół pałacowy w Wiślicy w świetle badań archeologicznych*, w: *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego*, red. A. Buko i Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 257–267.
- Gliński W., *Wiślica plemienna czy wczesnopaństwo*, w: *Civitates Principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Katalog wystawy, Gniezno 1998, 77–91.
- Gliński W., Koj J., *Z nowszych badań nad wczesnośredniowieczną Wiślicą*, „Slavia Antiqua” 40 (1999), 119–150.
- Gołąb Z., *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków 2004.
- Jamka R., *Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych*, cz. 2, Warszawa 1973.
- Kalaga J., *Wczesnośredniowieczne osadnictwo przy ul. Batalionów Chłopskich w Wiślicy*, „Światowid” 36 (1986), s. 131–174.
- Kalaga J., *Wiślicka „misa chrzcielna” w świetle źródeł archeologicznych*, w: *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybkowski, Warszawa 1997.

- Kalaga J., *Przyczynek do sporu o Wiślicę*, „Z Otchłani Wieków” 48 (1981) z. 3, s. 143–145.
- Kalaga J., Gliński W., *Tak zwana misa chrzcielna w Wiślicy w świetle nowych badań archeologicznych*, w: *Kościół katolicki w Małopolsce w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce–Gdańsk 2001, s. 37–49.
- Kalinowski L., *Speculum artis*, Warszawa 1989.
- Kajzer L., *Zamki i społeczeństwo*, Łódź 1993.
- Kardyś P., *Wiślica w średniowieczu i w okresie wczesnonowożytnym. Studia z dziejów miasta*, Kielce 2006.
- Kardyś P., *Legenda o Wisławie Pięknym z Wiślicy – świadectwo małopolskiej epiki rycerskiej w świetle historiografii*, w: *Legends świętokrzyskie*, red. K. Bracha, Kielce 2009, s. 261–280.
- Kolegiata wiślicka. Konferencja naukowa zamykająca badania wykopaliskowe*, red. A. Tomaszewski, Kielce 1965.
- Kozłowska-Budkowa Z., *Szkice i materiały z dziejów Wiślicy*, w: *Studia związane z badaniami wiślickimi*, red. W. Antoniewicz P. Biegański, Warszawa 1967, s. 11–36 (Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem, 5).
- Lalik T., *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu. Prowincja, księstwo, województwo*, w: *Studia sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego*, red. T. Wąsowicz i J. Pazdur, Warszawa 1967, s. 39–109.
- Labuda G., *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*, Warszawa 1960.
- Lanckorońska K., *Studies on the Roman-Slavonic Rite in Poland*, „Orientale Christiana Analecta” 161 (1961).
- Lehr-Spławiński T., *Misja słowiańska św. Metodego a Polska*, Warszawa 1954.
- Lehr-Spławiński T., *Żywoty Konstantyna i Metodego*, Poznań 1959.
- Leśny J., *Wiślica*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, cz. 2, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław 1980, s. 491–499.
- Otrębski J., *Kirchenslawisches „vѣ Vislěchѣ”*, w: *Symbolae linguisticae in honorem G. Kuryłowicz*, Warszawa 1965, s. 223–226.
- Pianowski Z., „*Sedes regni principales*”. *Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim*, Kraków 1994.
- Potkański K., *Kraków przed Piastami*, Kraków 1898.
- Rodzińska-Choraży T., *Koliste struktury w Poznaniu i Wiślicy, – misy chrzcielne czy urządzenia do mieszania zaprawy*, w: *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybkowski, Warszawa 1997, s. 61–81.

- Rodzińska-Choraży J., *Zespół architektoniczny na regii w Wiślicy. Próba analizy dostępnych danych*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 561–572.
- Rodzińska-Choraży T., *Milenijne badania architektury średniowiecznej w Wiślicy: sukcesy, porażki, konsekwencje*, w: *W kręgu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67). Państwo–Kościół–nauka–popularyzacja*, red. A. Młynarczyk-Tomczyk, S. Orzechowski, Kielce 2017, s. 291–320.
- Rospond S., *Wiślica – pierwotny gród Wiślan*, w: *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Tazzycki*, Wrocław 1968, s. 273–281.
- Rozwadowski J., *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948.
- Rymut K., *Wiślica*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, cz. 2, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław 1980, s. 491.
- Świechowski Z., *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000.
- Szczur S., *Historia Polski. Średniowiecze*, Kraków 2002.
- Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, red. M. Walicki, t. 2, Warszawa 1971.
- Szymański J., *Czy w Polsce istniał obrządek rzymsko-słowiański? Uwagi na marginesie książki K. Lanckorońskiej, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 6 (1963) nr 2*, s. 41–57.
- Tomaszewski A., *Kolegiata wiślicka. Badania w latach 1958–1963*, w: *Kolegiata wiślicka. Konferencja zamykająca badania wykopaliskowe*, Kielce 1965, s. 21–63.
- Tomaszewski A., *Badania wiślickie między przeszłością a przyszłością*, w: *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybkowski, Warszawa 1997, s. v–x.
- Tyniec-Kępińska A., *Uwagi na temat możliwości datowania śladów osadnictwa przy ul. Batalionów Chłopskich w Wiślicy*, w: *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybkowski, Warszawa 1997, s. 54–56.
- Urbańczyk P., *Czy istnieją archeologiczne ślady masowych chrztów ludności wczesnopolskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 102 (1995) nr 1, s. 3–18.
- Wartołowska Z., *Wiślica – urbs famisissima in regno Lechitarum*, „Z Otchłani Wieków” 34 (1968) nr 3, s. 185–187.
- Wartołowska A., *Dzieje Wiślicy*, w: *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, red. S. K. Kozłowski, J. Kolendo, Warszawa 1993, s. 271–288.
- Widajewicz J., *Państwo Wiślan*, Kraków 1947.
- Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybkowski, Warszawa 1997.
- Zakrzewski S., *Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju, czyli tzw. Geograf Bawarski*, Lwów 1917.

Zalewski W., Stec M., *Rytowana romańska posadzka w kolegiacie wiślickiej*, Kraków 1994 (Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie, 4).

Żurowska K., *Studia nad architekturą wczesnopiastowską*, Warszawa–Kraków 1983 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki, 17).

Żurowska K., *Kościół św. Mikołaja w Wiślicy na tle romańskich jednonawowych budowli sakralnych*, w: *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybowski, Warszawa 1997, s. 57–60.